

УДК 37.091

Педагогічні підходи до формування толерантності та культури різноманіття в освітньому середовищі

Д. Зеленко,

вчителька початкових класів,

Рижанський ліцей

Житомирської області

e-mail: dinazelenko@ukr.net

Анотація. У статті розглянуто та теоретично обґрунтовано сутність педагогічних підходів до формування толерантності та культури різноманіття в сучасному освітньому середовищі. Акцентовано увагу на їх актуальності та ефективності впровадження в усі аспекти шкільного життя.

Ключові слова: толерантність, культура різноманіття, педагогічні підходи, інклюзивна освіта, педагогіка партнерства.

Постановка проблеми. Сучасна освіта покликана не лише забезпечувати здобувачів освіти знаннями, а й формувати особистість, здатну до співжиття в полікультурному, багатомовному та соціально різноманітному світі. Проблема формування толерантності та культури різноманіття в освітньому середовищі набуває особливої актуальності у контексті гуманізації навчального процесу, утвердження цінностей інклюзивної освіти та педагогіки партнерства. Саме педагогічні підходи виступають ключовим чинником, що визначає ефективність виховання взаємоповаги, прийняття й доброзичливості серед усіх учасників освітнього процесу.

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності педагогічних підходів до формування толерантності та культури різноманіття в освітньому середовищі та визначення їх значення для гуманізації сучасної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування толерантності та культури різноманіття приділяли увагу багато вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, філософсько-психологічні аспекти толерантності розкрито у працях В. Андрущенка, І. Бега, Л. Божович, О. Сухомлинської. Педагогічні засади виховання поваги до інших і культури спілкування досліджували Н. Бібік, О. Савченко, Л. Карамушка, Т. Піроженко. Проблему розвитку культури різноманіття в контексті інклюзивної освіти висвітлювали О. Таранченко, В. Засенко, А. Колупаєва. Попри наявність значної кількості праць, питання системного впровадження педагогічних підходів до формування толерантності у шкільному середовищі потребує подальшого теоретичного осмислення та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. У сучасній педагогічній теорії проблема формування толерантності та культури різноманіття розглядається як складова

гуманної парадигми освіти, спрямованої на розвиток особистості, почуття власної гідності, поваги до інших, готовності до конструктивного діалогу та співпраці. Освітнє середовище стає простором взаєморозуміння, де цінується індивідуальність, відкритість і прийняття.

Тож розкриємо суть поняття толерантності. Згідно з Декларацією принципів толерантності ЮНЕСКО (1995), толерантність – це не поступливість, байдужість чи поблажливість, а активне ставлення, сформоване на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Вона передбачає усвідомлену позицію прийняття іншого, визнання його права бути інакшим. На думку О. Сухомлинської, толерантність – це інтегральна якість особистості, що відображає рівень її духовного розвитку, культуру спілкування та вміння зберігати людяність у ситуації відмінностей і суперечностей. З філософсько-етичного погляду, вона є умовою соціальної стабільності та демократичного співжиття. У педагогічному контексті виступає ціннісною основою гуманістичного виховання та передумовою створення безпечного, інклюзивного освітнього середовища.

Поняття «культура різноманіття» охоплює систему цінностей, норм, установок і моделей поведінки, спрямованих на визнання, прийняття та позитивне ставлення до індивідуальних, культурних, етичних, мовних, гендерних, соціальних та інших відмінностей між людьми. У педагогічному контексті вона розглядається як педагогічно організований процес формування в учнів світогляду, що ґрунтується на ідеях гуманізму, рівності, взаємоповаги та відкритості до «іншості». Передбачає активний процес прийняття відмінностей як цінності, ресурс розвитку та взаємного збагачення. До того ж культура різноманіття включає в себе вміння будувати конструктивні стосунки, спільно діяти, співтворити, не втрачаючи власної ідентичності.

Отже, толерантність забезпечує духовно-моральну основу взаєморозуміння, тоді як культура різноманіття формує практичні моделі поведінки та взаємодії, що сприяють утвердженню гуманістичних і демократичних цінностей у шкільному середовищі. Їх поєднання створює нову якість освітнього середовища – простору партнерства, взаємоповаги й культурного багатоголосся, у якому кожен учасник освітнього процесу має можливість реалізувати себе як унікальну особистість та частину спільноти.

Застосування системи педагогічних підходів може допомогти вирішити проблему формування толерантності та культури різноманіття в освітньому середовищі, адже кожен виконує певну функцію. Розглянемо педагогічні підходи розв'язання проблеми та їх функції (таблиця 1).

Педагогічні підходи формування толерантності та культури різноманіття в освітньому середовищі та їх функції

№ з/п	Підхід	Змістова основа
1	Особистісно орієнтований	Забезпечує розвиток почуття гідності як основи поваги до прав і гідності інших; виховання емпатії та вміння розуміти іншу людину; створення безпечного освітнього середовища
2	Діяльнісний	Сприяє формуванню навичок співпраці, комунікації, взаєморозуміння та виховує відповідальність за результати спільної діяльності
3	Культурологічний	Формує цілісне бачення світу через призму культур, традицій і духовних цінностей різних народів
4	Інклюзивний	Виховує усвідомлення цінності кожної особистості, формує основи громадянської відповідальності та соціальної солідарності
5	Емоційно-ціннісний	Формує внутрішню потребу дитини діяти гуманно
6	Компетентнісний	Формує вміння жити та діяти в умовах багатокультурного суспільства; розвиває навички комунікації, партнерства, мирного співіснування; виховує здатність критично мислити та протидіяти дискримінації
7	Аксіологічний (ціннісний)	Спрямований на внутрішнє прийняття гуманістичних цінностей як особистих орієнтирів
8	Соціокультурний	Формує відкритість до міжкультурного діалогу та позитивне ставлення до різноманіття у шкільному середовищі
9	Гуманістичний	Формує знання про різноманіття, а толерантність стає щоденною нормою спілкування
10	Інтеграційний	Формує цілісне розуміння єдності через включення тем різноманіття у всі сфери освітньої діяльності

Ефективне формування толерантності та культури різноманіття відбувається не одномоментно, а є результатом постійної, системної педагогічної роботи, що поєднує різні підходи. Їх гармонійне поєднання створює освітнє середовище, у якому дитина не лише засвоює освітній матеріал, а й навчається жити у світі різних культур, поглядів і традицій, поважаючи індивідуальність кожної людини.

Які ж існують щоденні практики для вчителя, що допомагають реалізувати процес формування в учнів толерантності та культури різноманіття? Найперше – створення безпечного й дружнього освітнього простору, що передбачає спільне разом зі здобувачами освіти вироблення правил взаємодії в класі, кола

спілкування, або ж ранкові зустрічі, що формують довіру, навчають висловлювати емоції й приймати різні точки зору, та виготовлення стендів, мап, які акцентують увагу на цих питаннях.

Ігри-симуляції, рольові ігри, кейсові ситуації, дебати та дискусії (інтерактивні методи навчання) допомагають зрозуміти почуття інших, розвивають емпатію. Діти вчаться обговорювати конфлікти та шукати спільні рішення. Навчаються аргументовано висловлюватися, слухати й поважати протилежну думку.

Процес інтеграції вчителем тем різноманіття в навчальний зміст відкриває можливість формування в учнів ціннісного ставлення до себе й інших, розвиватиме толерантність, емпатію, критичне мислення і сприятиме становленню громадянської ідентичності. Вчитель має свідомо підбирати матеріал і формувати навчальні ситуації, які сприяють відкритості до іншості. Можна виконувати спільні проєкти, ознайомлюватися з художніми стилями, піснями, орнаментами, добирати та обговорювати тексти відповідної тематики, знайомитися з героями, звичаями, традиціями, цінностями, порівнювати їх.

Започаткування практичного ведення щоденника, виконання вправ на розуміння почуттів інших розвивають емпатію, саморефлексію, навички мирного спілкування. Завдяки розвитку емоційного інтелекту діти вчаться розпізнавати та приймати відмінності між людьми, набувають уміння співпереживати, розуміти причини поведінки інших, формують позитивне ставлення до різноманіття, засвоюють цінності миру, доброзичливості, співпраці, вчаться відповідально діяти в соціальних ситуаціях, не вдаючись до агресії чи осуду.

Проектна діяльність як інструмент інтеграції дає можливість поєднати знання, цінності й практичний досвід. Учитель виступає фасилітатором і наставником, який допомагає визначити тему, що відповідає віку та інтересам учнів; підтримує позитивний мікроклімат у групі; сприяє рівному залученню всіх дітей, у тому числі з різними освітніми потребами; стимулює рефлексію, ставлячи відкриті питання. Педагог не просто керує роботою, а виховує гуманістичну позицію – цінування людини як особистості, незалежно від її походження, мови чи світогляду.

Під час обговорення матеріалів учитель спонукає учнів аналізувати прояви стереотипів і упереджень у медіа, рекламі, художніх текстах; порівнювати погляди різних культур і робити власні висновки; розмірковувати над тим, як різноманіття робить світ цікавішим і справедливішим. Це переваги розвитку критичного мислення.

Виховні заходи та позакласна робота є одним із важелів формування в учнів толерантності та культури різноманіття. Свята культур і традицій, виставки, флешмоби, акції, перегляд і обговорення мультфільмів, фільмів, відео з моральним чи міжкультурним змістом, волонтерські ініціативи, які навчають співпраці й чуйності до людей з різними потребами чи життєвими історіями – форми роботи, що є надзвичайно ефективними.

Тож формування толерантності та культури різноманіття в освітньому середовищі є складним, але надзвичайно важливим завданням сучасної школи.

Його реалізація можлива лише за умови системного поєднання різних педагогічних підходів, орієнтованих на розвиток особистості, її моральних і соціальних якостей, емоційної зрілості та здатності до міжкультурної взаємодії. Педагог виступає не лише носієм знань, а насамперед – модератором, наставником і прикладом толерантної поведінки. Ефективними засобами є створення безпечного освітнього простору, застосування соціально-емоційного навчання, проєктної діяльності, інтеграція тем різноманіття в навчальні предмети, а також активна участь школярів у позакласних ініціативах, які розвивають емпатію, повагу, відкритість і здатність до діалогу.

Культура різноманіття не формується одномоментно – вона розвивається у щоденній взаємодії, у спільних рішеннях, у підтримці й прийнятті іншого. Тому важливо, щоб кожен учитель свідомо інтегрував ідеї гуманізму, рівності, партнерства у власну педагогічну практику, створюючи умови, за яких кожна дитина почуватиметься цінною, прийнятою й здатною до самореалізації. Саме таке освітнє середовище забезпечує розвиток гармонійної, морально зрілої особистості, готової до життя у світі різних культур і поглядів.

Список використаних джерел та літератури

1. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://osvita.ua/school/reform/54276/>.
2. Засенко В. В., Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи. Київ : АСПЕКТ-ПОЛІГРАФ, 2019. 224 с.
3. Карамушка Л. М. Психологічні засади формування толерантних взаємин у педагогічних колективах. *Психологія і суспільство*. 2016. № 2. С. 59–66.
4. Кривохижа А. Педагогічні умови формування культури толерантності у молодших школярів. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/44dee89f-1ea1-41c0-b1e4-c018b8ccdaf8/content>.
5. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ : Генеза, 2012. 368 с.
6. Сухомлинська О. В. Гуманізація освіти як педагогічна категорія. *Педагогіка і психологія*. 2015. № 2. С. 3–11.
7. Піроженко Т. О. Соціально-емоційний розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Київ : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 144 с.
8. Черв'якова Н. І. Педагогіка партнерства як основа формування інноваційного освітнього середовища Нової української школи. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки)*. Березень 2019. № 1 (324), ч. II. С. 287–294.